

Весна Јарић*

Програм Уједињених нација за развој, Београд

РОДНЕ РАЗЛИКЕ У МЕНТАЛНОМ ЗДРАВЉУ- ОСВРТ НА ФЕМИНИЗАЦИЈУ МЕНТАЛНИХ ПОРЕМЕЋАЈА

Сажетак

Рад контекстуализује питање родне равноправности као домен социјалне политике, образлаже виђење родно равноправног друштва као циља, али уједно и предуслова и средства за остваривање социјалног развоја. У циљу приказивања стања у локланом/ националном контексту описује се положај жена и мушкараца у Србији, указујући на могуће социјалне индикаторе за мерење родне равноправности у оквиру друштвеног развоја у Србији. Последњи део рада приказује на који начин се социјално планирање у Србији бави „кориговањем“ постојећих родних неједнакости, кроз дефинисање стратешког оквира за унапређивање родне равноправности у Србији.

Кључне речи: родна равноправност, социјална политика, социјални развој, социјално планирање.

1. РОДНА РАВНОПРАВНОСТ КАО ПИТАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Родна неравноправност представља широко распрострањену неправду и кршење људских права више од половине човечанства. Цена коју друштво плаћа због неједнаког положаја мушкараца и

* Координаторка за област борбе против насиља над женама и докторанткиња на Факултету политичких наука у Београду

жена је превише висока у сваком друштву, било да се ради о развијеном „Северу“ или о земљама у развоју. Она се огледа, пре свега, у неискоришћавању и занемаривању људских ресурса и потенцијала, стварајући друштва која мимоилазе принцип меритократије и конкурентности, који су основа здравог економског развоја, те у тесној вези са социјалним развојем.

За потребе овог рада истаћићемо два аспекта социјалне политике који су од кључног значаја за разумевање питања родне равноправности као питања у домену социјалне политике. Први важан аспект јесте да социјална политика представља „синтезу сазнајних, моралних, правних, обичајних и других норми које су кредо организовања, планирања и понашања у друштву“⁽¹⁾, али у исто време она је „инструмент промена у оној мери у којој се трансформише у хуманистичку праксу и постаје морално понашање које се испољава у плурализму вредности“⁽²⁾. Други аспект јесте да социјална политика „мора да буде организована делатност, у чијем средишту су садржаји који чине суштину живота човека и услови у којима се животни садржаји реализују настојећи да их унапреди“⁽³⁾.

Ако посматрамо положај жене кроз историју учавамо да су уврежена веровања, морални стандарди и родне норме, као и обичајне праксе често имале за циљ ограничавање могућности деловања припадница женског пола на сферу приватног, стварајући уску друштвено конструисану везу између особа женског пола и обавеза везаних за домен бриге (о другима, немоћнима, било да се ради о деци, старијима или особама са инвалидитетом) на тај начини изолујући их систематски из сфере јавног. Осамдесетих година двадесетог века феминистичка теорија⁽⁴⁾ је изнедрила концепт „рода“, који се не може подвести под категорију биолошког пола. Наиме, род у том смислу представља скуп норми које дефинишу оквире пожељног понашања припадника мушког и женског пола, те уписују у биолошку категорију друштвено конструисана значења. Ради се, дакле, о скупу културних, друштвених, религиозних схватања која конструирају друштвено прихватљиве моделе „мушкости“ и „женскости“. Зачетке те мисли можемо пронаћи још код Симон де Бовоар која у књизи „Други пол“ сажима ову касније теоретски развијену мисао у реченици „Женом се не рађа, женом

1) Драгослав Кочовић, *Социјална политика*, Факултет политичких наука, Београд, 2007, стр. 37.

2) *Ibidem*.

3) *Ibidem*.

4) Joan W. Scott, „Gender: A useful Category of Historical Analysis“, *The American Historical Review*, Vol 91, No. 5, 1986, pp. 1053-1075.

се постаје“. У том контексту политика родне равноправности налази своје утемељење у социјалној политици која поставља себи у задатак измену постојећег стања које дефаворизује једну одређену друштвену групу, колективитет у односу на другу.

Специфичност политике родне равноправности јесте да се она не бави заштитом или унапређивањем права једне мањинске заједнице, већ коригује историјску неправду почињену према већини, односно читавој половини друштвене заједнице, односно човечанства. Та већина дакако није хомогена целина, већ исто онолико хетерогена као и укупно друштво, будући да је једини заједнички именоватељ полна припадност. Наука о социјалној политици се бави изучавањем „револуције потреба човека и односа који се успостављају у настојању да се потребе задовоље“⁵⁾. За само артикулисање захтева за еманципацијом жена били су потребни векови како би се створила критична маса жена која је на организован начин јавно захтевала измену положаја жена и поштовање права жена као грађанки и људских бића. Почетак организоване борбе за женска људска права кроз артикулисање политичких захтева у домену социјално-економских права обележио је марш „Хлеб и руже“ одржан у Њујорку 1908. године. Од тада до данас положај жена на разним тачкама на планети се прогресивно мењао у одређеним историјским периодима у корист жена, а у другим на њихову штету, у зависности од историјских и друштвених околности датог времена, простора, политичког и социо-културног контекста. У скорије време, скоро све развијене и средње развијене земље имају институционалне механизме који се баве дефинисањем и унапређивањем политике родне равноправности, као саставне гране социјалне политике. У успостављању институционалног оквира за родну равноправност у многоструним долинама су допринеле међународне институције које су како на глобалном тако и на регионалном нивоу дефинисале обавезујуће међународно-правне и меке инструменте политика деловања као преносиве моделе на ниво јединица, тј. држава чланица. У раду се бавимо аспектима уродњавања (*gender mainstreaming*) политика везаних за социјални развој и социјалну политику.

5) Оп. cit. Кочовић, 2007.

2. РОДНА РАВНОПРАВНОСТ КАО ЦИЉ И ПРЕДУСЛОВ СОЦИЈАЛНОГ РАЗВОЈА

Жене представљају половину човечанства која је у друштвеним структурама моћи одувек имала значајно мањи удео и била већински изложена друштвеној изолацији/искључености. Ако сагледамо друштвену изолацију кроз четири интегративна система: грађанска интеграција, економска интеграција, социјална и интерперсонална интеграција у друштву⁶⁾, увиђамо да жене традиционално нису остваривале своја права у овим системима док није почела организована друштвена еманципација највеће маргинализоване групе која је икада кренула да се еманципује, жена почетком двадесетог века. Положај жена је у многоме унапређен у данашње време, посебно у северној хемисфери тзв. развијеног света и то захваљујући напорима на различитим нивоима: међународном, националном, локалном, али и захваљујући интеракцији ангажмана државног и приватног сектора у заговарању женских људских права. Под приватним сектором у овом контексту подразумевамо пре свега женски покрет у ширем смислу, који је сачињен како од непрофитних и невладиних организација, тако и од мрежа експерата, појединаца и других социјалних актера, односно актера цивилног друштва (нпр. синдикати, удружења грађана, медији итд.). Један од оквира за унапређивање положаја жена налази се у смањивању социјалне искључености и промовисању правичног развоја, који поставља циљ да осигура да и сви чланови друштва осете једнаке користи од оствареног развоја. Тај оквир посматра родну равноправност као предуслов за инклузиван, демократски и одрживи развој и заснован је на схватањима да родна равноправност представља истовремено међународни стандард, развојни циљ и једно од основних људских права.

За потребе рада дефинисаћемо родну равноправност као израз потребе друштва да у потпуности користи све своје ресурсе и капацитете у циљу развоја на економском, социјалном, културном, политичком плану. То подразумева једнаку заступљеност, моћ и учешће оба пола у свим сферама јавног и приватног живота и доприноси успостављању равнотеже међу половима и изградњи хармоничних односа на добробит свих. Ова дефиниција комбинује елементе интегралног економског и социјалног развоја, одрживог и хуманог развоја. Из концепта интегралног економског и социјалног развоја се ослања на наглашавање потребе равноправности, међузависности и избалансираности економског и социјалног развоја

6) Мира Лакићевић и Ана Гавриловић, *Социјални развој и планирање*, Чигоја, Београд, 2008, стр. 43.

како би се остварио складан и уравнотежен друштвено-економски и социјални развој. Међутим, овај концепт не пружа објашњење како се могу превазићи противречности у интересима које настају када група која се еманципује, у овом случају жене, организовано захтева балансирану расподелу моћи која се налази традиционално у рукама мушкараца. Такође, не објашњава на који начин је могуће направити равноправну и равномерну расподелу ресурса када захтев долази из групе која не поседује моћ, дакле који су то механизми за прерасподељивање моћи у друштву. Концепт „одрживог развоја“ (*sustainable development*), први пут дефинисан у Резолуцији о предузимању иницијативе за формирање Светске комисије за животни стандард и развој Уједињених нација из 1983. године, ставља акценат на „интегрални економски, технолошки, социјални и културни развој усклађен са потребама заштите и унапређења животне средине, који омогућава садашњим и будућим генерацијама задовољавање њихових потреба и побољшање квалитета живота. Још од Друге конференције УН-а о животној средини и развоју које је одржана у Рио де Женеиру 1992. године, где је настала Агенда 21⁷⁾, женски покрет је снажно заговарао препознавање значајне улоге коју играју жене у одрживом развоју, посебно у земљама тзв. „трећег света“. Наиме, друштвено конструисани обрасци пожељног понашања и родних улога остављају у највећем броју случајева женама сектор бриге. Програми економског оснаживања жена, као што је програм микрокредитирања⁸⁾ који је започео Нобеловац Мухамед Јунус⁹⁾ у Бангладешу, указали су јасно на чињеницу да тамо где је жена економски оснажена бенефит осећају и други чланови породице, а посебно деца, чиме се омогућава стратешко инвестирање у наредне генерације. Фактори од којих зависи примена концепта одрживог развоја су: политички систем, економски систем, друштвени/социјални систем, образовни систем и систем информисања. Из тог разлога, у делу рада који следи ћемо проматрати положај жена у Србији кроз ове кључне системе постављајући низ специфичних социјалних индикатора који ће нам омогућити посматрање стања положаја жена у нашем друштву. Трећи концепт развоја на који се ослањамо јесте хумани развој који изражава став да економски развој и благостање не доносе аутоматски и квалитетнији живот становништва, већ да се мора водити и рачуна о квалитету, дистрибуцији и карактеру развоја који су једнако важни као

7) <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

8) Nowak Maria, *Non si presta solo ai ricchi. La rivoluzione del microcredito*, Einaudi, Torino, 2005.

9) Muhammad Yunus: <http://www.muhammadyunus.org/> and Grameen Bank: www.grameen-info.org

и сам развој. Овај динамички приступ филозофији развоја указује на важност четири компоненте: једнаке могућности за све грађанке и грађане, одговорност према долазећим нараштајима, улагање у људске ресурсе и остваривање људских потенцијала и, коначно, оснаживање људи ради слободног бирања развоја. У последњем делу рада, описаћемо политике Владе Републике Србије, уз осврт на питање да ли уважавају концепт хуманог развоја у стратешким документима путем којих се чини социјално планирање мера на путу ка успостављању родно равноправног друштва.

3. СТАЊЕ РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ У СРБИЈИ

Институционализација родне равноправности улази у фокус социјалне политике у Србији након политичких промена које су се десиле доласком на власт коалиције демократских партија на изборима 24. септембра 2000. године. Од 2002. године почиње успостављање институционалних механизма¹⁰⁾. Први је успостављен механизам законодавне гране власти, Одбор за равноправност полова Народне скупштине Србије. Уследило је оснивање Савета за равноправност полова Владе Републике Србије 2004. године, те оснивање Сектора за родну равноправност при Министарству рада, запошљавања и социјалне политике 2007. године као извршног тела Владе, које је већ наредне године добило статус Управе за родну равноправност. До данас успостављени су и сви други механизми за заштиту и промоцију равноправности жена и мушкараца, као и надзорна тела као што су Заменица Омбудсмана за родну равноправност и Повереница за заштиту равноправности. Успостављено је, такође, и више од 90 локалних механизма¹¹⁾ за родну равноправност. Усвајањем сета антидискриминационих закона, међу којима и Закон о равноправности полова¹²⁾, постављен је и правни оквир за заштиту равноправности за забрану дискриминације по основу пола. Постављен је и општи оквир за политичко деловање у овој области усвајањем Националне стратегије за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности¹³⁾.

10) За преглед постојећих институционалних механизма и њихових законских надлежности: Весна Јарић и Надежда Радовић, *Речник родне равноправности. Друго измењено и допуњено издање*, Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2011.

11) www.gendernet.rs

12) Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009.

13) Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, *Службени гласник РС*, бр. 15/09

Постављање институционалног оквира за политику родне равноправности свакако доприноси измени институционалне атмосфере и сетинга у погледу отварања простора за конципирање жељених промена родног режима у одређеном друштву, али остаје отворено питање колико *de iure* има директног утицаја на *de facto* положај жена и унапређивање родне равноправности у нашем друштву. За мерење напретка у постизању *de facto* равноправности морају постојати јасно дефинисани индикатори напретка, као и подаци о стартној позицији у односу на коју се мери напредак, тј. пресек стања положаја жена у датом временском тренутку на основу ког ће бити могуће пратити помаке и мерити напредак. У делу који следи изнећемо преглед стања у неколико области друштвеног, приватног и јавног живота за које сматрамо да су од кључне важности за мерење стања родне равноправности у Србији. О постављању социоекономских показатеља/индикатора постоје врло различита мишљења и приступи, као и полемике о сврсисходности и могућностима примене ових индикатора. Циљ овог рада је да се направи преглед могућих показатеља стања, тј. сумарних серија података тока и стања, са циљем да се путем анализе укаже на различите аспекте економских и друштвених услова који су важни за анализу и доношење одлука у области родне равноправности. Димензије кроз које ћемо у овом раду посматрати стање родне равноправности у Србији су следеће:

- Учешће жена у процесима одлучивања, јавном и политичком животу,
- Показатељи економског статуса жена у друштву,
- Социјалне неједнакости.

Подаци којима ћемо илустровати стање родне равноправности у Србији су преузети из публикација институције задужене за званичну статистику “Жене и мушкарци у Србији” Републичког завода за статистику Србије из 2005, 2008. и 2011. године. У одређеним случајевима подаци су укрштани и упоређивани са другим изворима. Тамо где се користи други извор података, то је јасно назначено.

3.1. Учешће жена у процесима одлучивања, јавном и политичком животу

Према попису становништва у Србији из 2011. године, жене чине 51% популације у Србији, и преко 50% бирачког тела¹⁴⁾.

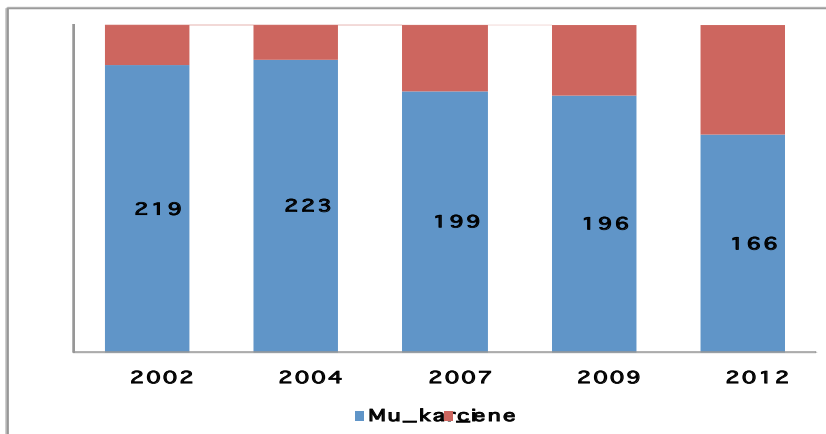
14) <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView>

Након првих парламентарних избора у Републици Србији 1990. године у Народној скупштини се нашло у посланичким клупама тек 1% жена. Тај проценат је прогресивно растао упоредо са стасавањем демократског друштва. На парламентарним изборима 2007. године у Народну скупштину је ушла 51 посланица, тј. 20,4% од укупног броја посланика. Од тога једна је била изабрана за потпредседницу Народне скупштине. У Влади тог сазива биле су постављене 4 министарке од 25 министарстава и то за следеће ресоре: спорт и омладина, наука, дијаспора и телекомуникације. То је чинило свега 16% жена у влади и представљало Србију као земљу у региону у којој се најмање поштује равноправност полова на местима одлучивања. Као што се види из приложених графикана, реконструкцијом Владе 2008. и на наредним изборима 2009. године, ситуација се није значајно променила на нивоу извршне власти. Једина значајна промена у извршној власти одиграла се у додели ресора за правду и финансије министаркама. Дакле, можемо приметити значајну промену стања у односу полова у посланичким клупама у периоду између 2004. и 2007. године, као и на изборима 2012. године. Ове промене су условљене измењеним институционалним оквиром за спровођење избора. Наиме, изменом изборног закона из 2005. године уведена је мера за обавезно присуство најмање 30% кандидата „мање заступљеног пола“ на свим изборним листама, тзв. систем квота. Закон о избору народних посланика¹⁵⁾ дефинише да „...на изборној листи мора бити најмање 30% кандидата мање заступљеног пола на листи.“ Док Закон о изборима за јединице локалне самоуправе¹⁶⁾ наводи у члану 20 да „На изборној листи укупно мора бити најмање 30% кандидата мање заступљеног пола“. У исто време, није постојала законски регулисана обавезност поштовања пропорционалности од 30-70% у коначном одабиру представника након избора и при именовану на функције. На изборима 2007. и 2009. године све политичке странке су поштовале законски прописане квоте на кандидатским листама, али се то није одразило на реално стање и на поделу посланичких мандата, као ни мандата у Влади. Најзначајнија промена у Закону за избор народних посланика десила се 2011. године када је уведена обавезност поштовања редоследа листе при именовану на функције, при чему је уведена и обавеза да се на сваком трећем месту нађе припадник мање заступљеног пола на листи. Та измена законске регулативе резултирала је значајним увећањем број посланица, чак 84 од укупног броја 250 посланика Народне скупштине РС, односно 34% жена у највишем представничком телу.

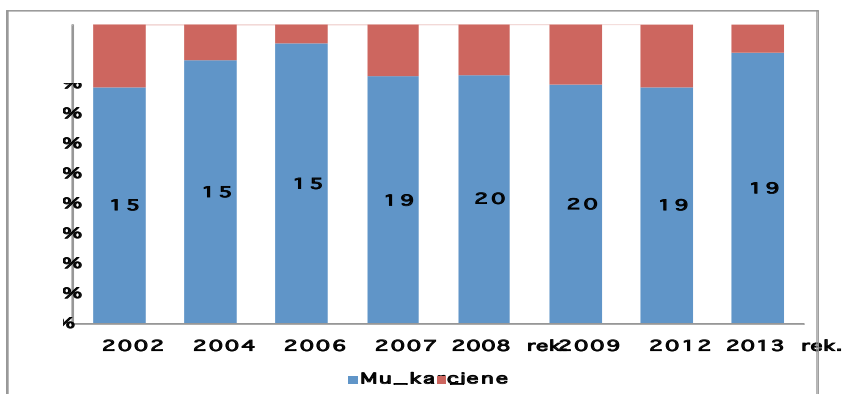
15) Закон о избору народних посланика, *Службени гласник РС*, бр. 35/2000.

16) Закон о изборима за јединице локалне самоуправе, *Службени гласник РС*, бр. 29/2007.

Графикон бр. 1
Посланици Народне скупштине Републике Србије, структура и број према полу, 2002 – 2012.¹⁷⁾

Графикон бр. 2
Министри Владе Републике Србије, структура и број према полу, 2002. – 2013.

У скупштинама општина на нивоу јединица локалне самоуправе жене су заступљене са нешто више од 30% међу одборницима. Међутим, ако упоредимо са бројем председница општина

17) Извор за 2009 и 2012: Народна скупштина РС, Одељење за информативно-истраживачке и библиотечке послове, Одсек за информативно-истраживачке послове, Тема: Равноправност полова

увидећемо драматичан пад у броју жена које су заступљене на тој функцији са тек 10%.

Графикон бр. 3
Председници општина/градоначелници и одборници скупштина општина, према полу, април 2012.
 – узорак на 65 од 168 општина и градова¹⁸⁾

	Број председника општина и одборника		
	Жене	Мушкарци	Број жена на 100 мушкараца
Председници општина и градоначелници	6	59	10
Одборници	687	2 184	31

Током 2010. године извршен је попис активних политичких странака у Србији. Од укупно пописаних 75 политичких странака, само на челу 2 су се нашле жене. Слика која додатно указује на неравноправан положај жена у дељању позиција моћи са мушкарцима јесте приказ председника парламентарних политичких странака, где жене у потпуности одсуствују из учешћа на овим функцијама.

3.2. Показатељи економског статуса жена у друштву

Социјални развој је у нераскидивој вези са економским развојем. Без економског развоја није могуће замислити социјални развој, али и економски развој би врло брзо могао ући у стагнацију и регресију тамо где не иде упоредо са социјалним развојем. Европска унија која је настала као економска заједница је врло брзо увидела да није могуће говорити о економском развоју без озбиљне координације у домену социјалне политике, која је упркос делегирању одређених надлежности на ниво ЕУ, и даље доминантно дефинисана на националном нивоу.

Када говоримо о економским неједнакостима морамо напоменути да је дуго доминирао приступ који је посматрао искључиво приступ ресурсима, тј. аспект неравноправне и неравномерне расподеле ресурса или дохотка, богатства. Нобеловац Арматје Сена (Amartya Sen) је пребацио фокус на могућност/способност делова-

18) „Жене и одлучивање на локалном нивоу“ - април 2012: <http://www.gendernet.rs/rtpage.php?chapter=35&id=35>

ња¹⁹⁾. У његовом посматрању економских неједнакости видимо да је корен проблема у почетној премиси, односно у приступу могућности да људски капацитети буду искоришћени и да се развијају. Он се залаже за идеју о људском развоју која унапређује и проширује опсег деловања индивидуа и колективитета. У том смислу, економски раст представља само начин, инструмент, али не и циљ сам по себи.

У Србији 54.3% свих назапослених чине жене. Жене, такође, дуже чекају на запослење од мушкараца. Присутна је и неједнакост у зарадама, која на месечном нивоу износи у просеку 16% мање зараде жена од мушкараца. На управљачким позицијама у привреди жене чине 30,5%, а од тога на директорским позицијама их је 20,8%, на челу управних одбора свега 14,3%. Тек 26.8 % менаџера и руководиоца у привреди су жене, док 46.9% стручњака чине жене. Жене су искључене из наслеђивања имовине у готово 85% породица, најчешће због традиционалних пракси које фаворизују наслеђивање по мушкој линији. Мушкарци су носиоци домаћинства и власништва непокретности у 73% случајева, а жене тек у 27% случајева, што умањује могућност приступа формама кредитирања за започињање малог и средњег бизниса, тј. формама самозапошљавања. Тај податак, поткрепљен је чињеницом да мање од једне трећине самосталних предузетника чине жене.

Графикон бр. 4
Самозапослени, према статусу у запослености, 2010.²⁰⁾

Статус у запослености	Жене		Мушкарци		Структура по полу	
	Број	Процент	Број	Процент	Жене	Мушкарци
Укупно	161182	100	422094	100	28	72
Формално samozапослени	107648	67	270328	64	28	72
Неформално samozапослени	53535	33	151766	34	26	74

Друштвено условљени обрасци понашања видљиви су и у податку да су од лица која су добровољно напустила посао из породичних разлога чак 88% жене. Исте налазе поткрепљује и податак су у 98% случајева жене те којима је једини рад, рад у домаћинству.

19) Марија Бабовић, *Родне економске неједнакости у компаративној перспективи: Европска унија и Србија*, Сеџонс, Београд, 2010, стр. 38.

20) *Жене и мушкарци у Србији*, 2011, стр. 58.

Графикон бр. 5
Неактивна лица, према разлогу нетражења
посла и полу, 2010. (у хиљадама и %) ²¹⁾

Разлог нетражења посла	Жене		Мушкарци		Ж	М
	Број	%	Број	%		
Укупно	1617	100	1092	100	60	40
Очекивање повратка на претходни посао(привремено отпуштен/а)	6	0	9	1	40	60
Болест или неспособност	176	11	115	10	61	39
Брига о деци или о одраслим неспособним лицима	78	5	2	0	97	3
Други лични или породични разлог	212	13	29	3	88	12
Школовање или обука	316	20	294	27	52	48
Примање пензије	615	38	490	45	56	44
Изгубљена нада у налажење посла	114	7	79	7	59	41
Служење војног рока	0	0	9	1	0	100
Остали разлози	101	6	66	6	61	39

Ови подаци недвосмислено указују на чињеницу да сиромаштво има изражену родну димензију, те политике за смањење сиромаштва и развојне политике које имају за циљ смањење сиромаштва не могу изузети родну анализу стања у циљу формулисања мера за смањење сиромаштва.

Програм Уједињених нација за развој сваке године од 1990. до данас објављује извештаје засноване на Индексу људског развоја ²²⁾, који користи Сенов концептуални оквир заснован на способностима за деловање (енг. *capability approach*). Овај оквир је показао флексибилност за промишљање различитих аспеката људског развоја и способност за прилагођавање различитим контекстима. Од самог почетка примене ИЉР (енг. *HDI*), постојали су покушаји прилагођавања овог инструмента за мерење родне неравноправности. Тако је развијен Родни индекс развоја (енг. *Gender-Related Development Index - GDI*) ²³⁾ који је указао да у оним земљама где постоје значајне родне неједнакости висок је и степен неравноправне расподеле људског развоја што представља директну препреку уравнотеженом развоју.

21) Ibidem, стр. 63.

22) Human Development Index (HDI): <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi>

23) Gender Inequality Index: <http://hdr.undp.org/en/statistics/gii>

Један од три индикатора који се примењује у Индексу хуманог развоја јесте образовни ниво становништва, тј. ниво писмености. У Србији од укупног броја неписменог становништва жене чине чак 86,8%. Жене у просеку користе 20% мање рачунаре и информационално-комуникационе технологије од мушкараца. Ови подаци указују на родно обојену (не)доступност образованог система. У укупној слици женског становништва у Србији чак 40% жена су неквалификоване према степену образовања. Жена са високом стручном спремом, тј са факултетском дипломом има 4,6%. Иако се у високошколске институције упише процентуално више жена од мушкараца (60-40%), број жена рапидно пада у вертикалном професионалном успијању у академској заједници. Наиме број жена на професорским позицијама је драстично мањи од броја мушкараца, а на позицијама декана учествују са мање од 5%. Дакле, на позицијама које са собом носе престиж и моћ број жена се смањује без формално-правних препрека за напредовање жена. То говори о постојању такозваног „стакленог плафона“, тј. невидљивих препрека које се испречавају на путу професионалног развоја жена.

3.3. Социјалне неједнакости

У основи родне неравноправности налазе се визије о родним нормама и вредностима које произилазе из друштвеног контекста мушкости и женскости. Родне норме и вредности обликују наше перцепције о пожељним и непожељним друштвеним улогама намењеним за жене и мушкарце, и на тај начин се систематски оснажује једна група на уштрб друге. Посматрајући ширу слику и податке о заступљености жена и мушкараца у разним сегментима друштвеног и приватног живота уочљиво је на који начин родни режими обликују реалност.

Социјалне неједнакости постале су све запаженије у Србији која пролази кроз процес транзиције од социјалистичког друштвеног уређења ка капиталистичким формама организовања тржишне привреде. Из перспективе хуманог развоја, значајне су неједнакости између полова које смо приказали у домену политичког одлучивања, економских неједнакости и у образовању. Према Индексу родног развоја Србија је 2007. заузимала 51, а 2012. године 64. место.

Бројна истраживања о распрострањености насиља над женама указују на насиље као важан аспект родних неједнакости које су препрека родно уравнотеженом развоју. Према истраживању²⁴⁾

24) Марија Бабовић, Катарина Гинић и Оливера Вуковић, *Матрирање породичног насиља према женама у Централној Србији*, Пројекат „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“ Министарства рада и социјалне политике, Београд, 2010.

спроведеном у Србији 2010. године на репрезентативном узорку од 2500 хиљаде жена у Централној Србији установљено је да је чак 54% жена било у животу изложено некој од форми породичног насиља, било да се ради о психичком, физичком, економском, сексуалном или комбинацији ових форми насиља. Истраживања нам омогућују да откријемо тзв. „тамну бројку“ жена које су преживеле насиље, која у многоме остаје невидљива институцијама система. Разлог лежи у широко распрострањеној идеји да је породично насиље „приватна ствар“ која се мора решавати у оквиру четири зида породичног дома. Феминистичка теорија је допринела разбијању овог табуа и учинила насиље над женама видљивим друштвеним проблемом указујући на његову друштвену димензију. Званична статистика институција система указује да су у више од 90% случајева породичног насиља жртве женског пола, док су починиоци у највећој мери мушкарци и то у 78% случајева садашњи или бивши брачни или ванбрачни партнери. Живот без насиља представља основ за лични, професионални и друштвени развој.

4. СОЦИЈАЛНО ПЛАНИРАЊЕ У СРБИЈИ У ОБЛАСТИ РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ

Међународни стандарди за заштиту женских људских права који су произишли из рада организације Уједињених нација и Европске уније у сфери родне равноправности поставили су развојне циљеве за унапређење положаја жена, на којима се заснивају домаћи документи којима је у основи идеја социјалног развоја у циљу остваривања родно равноправног друштва. Постоје различити приступи планирању инструмента за усмеравање социјалног развоја који су развијали од средине XX века до данас. За потребе рада смо се определили за дефиницију коју пружа Лакићевић (2001)²⁵⁾ која „под социјалним планирањем или планирањем социјалног развоја, подразумева свесну друштвену активност којом се усмеравају квалитативне промене у друштву и квантитативни раст у сфери животних, радних и друштвених услова људи, у циљу рационалнијег и адекватнијег задовољавања њихових потреба у складу са објективним могућностима државе“. Дакле, у социјалном планирању треба нагласити присутност развојне димензије, задовољавање људских потреба као циљ, унапређење радних, животних и друштвених услова грађана и интегралност економских

25) Мира Лакићевић и Ана Гавриловић, *Социјални развој и планирање*, Чигоја, Београд, 2008, стр. 195.

и социјалних области друштвеног живота као претпоставку свеукупног развоја друштва. Функције планирања су информативна, координациона, корективна и усмеравајућа.

Ако посматрамо питање родне равноправности кроз историјску перспективу уочавамо да су жене искусиле дуготрајну неједнакост, усидрену у културним и друштвено конструисаним обрасцима понашања који се заснивају на патријархалним вредностима. Стога, социјално планирање у области женских људских права мора, пре свега, имати корективну функцију, односно функцију исправљања социјалних неједнакости у приступу ресурсима, али и у остваривању права на могућност деловања.

Стратешко планирање настаје шездесетих година XX века у САД-у у контексту развоја приватних компанија. Међутим, врло брзо налази своју примену и у домену јавног у контексту социјалног планирања. Стратешко планирање пружа оквир за снимање садашњег стања и промишљање мера и активности које би могле увести у то стање промене како би се остварили јасно дефинисани циљеви, мисија и визија. Наиме, стратешко планирање обједињује неколико сегмената као што су: анализа постојећег стања, дефинисање остваривих краткорочних циљева и приоритета, изградња капацитета и организације за имплементацију прихватљивих програма, постављање индикатора и механизма за праћење прогреса на средњорочном и дугорочном плану. Овај тип планирања проширио се на све сфере друштвеног живота и постао је врло присутан начин планирања у свим доменима рада Владе Републике Србије, која је до сада развила чак више од 100 стратешких докумената²⁶⁾ у најразличитијим областима друштвеног живота. У наставку рада ћемо приказати два стратешка документа која имају посебан фокус на унапређивање родне равноправности (енг. *gender specific*), а иницијатива за израду истих је потекла из сектора социјалне политике. Оба стратешка документа су развијена као планирање на средњорочном плану. Постоји и трећи стратешки документ Владе Републике Србије који се посебно бави питањима у вези са родном равноправношћу који је генерисан под окриљем сектора одбране, а на иницијативу сектора цивилног друштва: Национални акциони план за примену Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1325- жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010-2015)²⁷⁾. У овом раду фокус је на стратешким документима који су потекли из сектора социјалне политике, те је НАП 1325 изостављен.

26) website Владе Републике Србије: www.srbija.gov.rs

27) Национални акциони план за примену Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1325 - жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010-2015), *Службени гласник РС*, 102/2010.

4.1. Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности²⁸⁾

Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности усвојена је од стране Владе Републике Србије 13. фебруара 2009. године и представља први и „крвни“ стратешки документ наше земље у области родне равноправности. Националном стратегијом су утврђени циљеви, мере и активности које ће Влада предузимати у периоду од 2009-2015. године у циљу унапређивања положаја жена у свим сферама јавног и приватног живота, а засновани су на савременим међународним и европским стандардима о равноправности жена и мушкараца. У том смислу Стратегија представља корак ка усаглашавању националног законодавства са међународним нормативним оквиром у испуњавању националних обавеза у процесу европских интеграција. Стратегија, такође, показује јасно опредељење наше земље за унапређивањем женских људских права, политике једнаких могућности у складу са новим Уставом Републике Србије, који садржи државне гаранције за равноправност жена и мушкараца и развој политике једнаких могућности (члан 15); могућност увођења посебних мера за постизање пуне равноправности (члан 21). Стратегијом се идентификује шест кључних области у којима се најјасније одражава неравноправан однос и заступљеност полова и у којима је потребно предузети мере:

1. Јавни и политички живот је област у којој се мора радити на повећању учешћа жена у процесима одлучивања и остваривању равноправне заступљености оба пола на свим нивоима и у свим областима.
2. У условима неравноправне расподеле ресурса, престижних занимања и руководећих позиција, потребно је радити на економском оснаживању жена и побољшању њиховог економског положаја.
3. Ради остваривања родне равноправности у образовању неопходно је уносити родно осетљиве садржаје и језик на свим нивоима образовања и инкорпорирати начело родне равноправности као вредност демократског и проевропски оријентисаног друштва.
4. Побољшање здравља жена и унапређивање родне равноправности у здравственој политици представља приоритет одговорне државне политике.

28) Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, *Службени гласник РС*, 15/2009.

5. Насиље над женама је озбиљан друштвени проблем, чијем се решавању мора приступити на системски начин, кроз друштвено одговорни систем превенције, сузбијањем насиља над женама и унапређењем система заштите жртава.
6. Уклањањем родних стереотипа у медијима, промоцијом позитивних садржаја и објективним несензационалистичким извештавањем о насиљу над женама, медији постају важан актер промоције начела родне равноправности и демократских односа у друштву.

Стратегија је производ сарадње, демократске дискусије и размене у којој су учествовали механизми за родну равноправност државних органа, међународних организација и невладиног сектора: Савет за равноправност полова, UNIFEM (UN Women), UNDP, активисткиње АЖИН-а, као и бројне женске НВО (преко тридесет). Стога, можемо тврдити да је овај стратешки документ донет у складу са принципом партиципативности, кроз учешће свих заинтересованих страна. За имплементацију Стратегије августа 2010. године донет је и посебан Национални акциони план. Будући да важеће Стратегије и референтног НАП-а истиче наредне године, може се очекивати да ће пре следећег циклуса стратешког планирања бити предочен јавности извештај о спровођењу овог важног стратешког оквира.

4.2. Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима²⁹⁾

Ова стратегија налази своје утемељење у петој стратешкој области кровне Стратегије, претходно приказане. Она показује став да је потребно заузети проактиван приступ према унапређивању законодавног и стратешког оквира земље у области сузбијања насиља над женама и то са посебним нагласком на најраспрострањенији вид родно заснованог насиља, а то је породично насиље и насиље у партнерским односима. Наиме, сам назив стратегије представља позивање на Конвенцију Савета Европе о сузбијању и спречавању насиља над женама и насиља у породици³⁰⁾ на чијој изради је радио *Ad hoc* Комитет за израду Конвенције³¹⁾. Усваја-

29) Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима је усвојена на седници Владе Републике Србије 1. априла 2011. одлуком број: 56-2461/2011 и објављена је у *Сл. гласнику* бр. 27/2011 од 20.4.2011.

30) Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CK (2011) 49final, usvojena u aprilu 2011, CETS n. 210.

31) САНВИО – Ad Hoc Committee on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence - Републику Србију је представљала проф. др Гордана Гасми

ње Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима представљало значајан корак у институционализацији родно осетљивог приступа у борби против насиља над женама. То ће рећи да се прави искорак у дотадашњем поимању насиља у породици као приватног проблема појединаца и социјално девијантног облика понашања у поимање тог вида насиља као условљеног односима моћи који доминирају у контексту одређеног друштва. Национална стратегија је у усклађена са међународним стандардима за заштиту жена од насиља и предвиђа увођење мера и законодавних измена у циљу јачања система заштите жена од насиља, као и у циљу остваривања координисаног деловања институција система које имају надлежности за рад са жртвама, као што су центри за социјални рад, полиција, тужилаштво, судови, али и оних институција које потенцијално долазе у контакт са жртвама насиља као што су образовне институције, здравствене институције и које могу имати значајну улогу у борби против насиља. Стратегија је посебно узела у обзир мере које се предвиђају првим регионалним међународно обавезујућим инструментом за борбу против насиља над женама - Конвенцијом Савета Европе о спречавању и сузбијању насиља над женама и насиља у породици (у даљем тексту Конвенција). Република Србија је Конвенцију потписала 2011. године, а Народна скупштина РС ју је ратификовала у октобру 2013. Конвенција дефинише приступ формулисан као ЗП + 1П (енг. *Prevention, Prosecution, Protection + Policy*). У преводу на српски језик дефинисани приступ за борбу против насиља над женама у породици мора се артикулисано спроводити кроз превенцију, гоњење починилаца и заштиту жртава насиља, а државе морају приступити проблему с дужном пажњом (енг. *due diligence*)³²⁾ и кроз јасне политичке смернице. Стратегија обухвата четири стратешке области.

Прва област „Превенција“ посвећена је превентивним програмима у надлежним секторима, као што су сектор социјалне заштите, здравствене заштите, у образовању. Предвиђа се подстицање активне улоге средстава јавног информисања, и разматрање могућности да јавни сервис подноси редовне извештаје надлежним органима о томе на који начин промовише родно равноправне односе међу мушкарцима и женама који представљају основу за рад на сузбијању родно заснованог насиља. Кључну улогу у промени стереотипа у схватању родних улога, према Стратегији, имају васпитне и образовне институције које добијају задатак да развијају превентивне програме рада са децом и младима на свим нивоима

32) Биљана Бранковић, *Вести из будућности: Истанбулска конвенција и одговорност државе за борбу против насиља над женама?*, Програм Уједињених нација за развој, Београд, 2013.

образовања путем којих ће се промовисати ненасилно понашање, учити о људским правима, правима деце и о родној равноправности. Локални механизми за родну равноправност, предвиђени чланом 39. Закона о равноправности полова (Сл. гласник, број 104/09), треба да пруже општинама експертизу и подршку у реализацији активности. Као облик секундарне превенције, односно у циљу јачања интервенције одмах по почињеном насиљу, Стратегија предвиђа увођење програма обуке и специјализованих, акредитованих програма за надлежне органе и службе. Под терцијарном превенцијом се предвиђају мере које ће на дугорочном плану онемогућити повратак насилном понашању, али и послати јасне поруке друштву да је насилно понашање неприхватљиво. За жртве се предвиђају програми оснаживања, као финансирање програма економског оснаживања кроз буџет локалне самоуправе, Националне службе за запошљавање и уз подршку Министарства економије и регионалног развоја. Напошетку, предвиђа се и рад са починиоцима насиља, као облик терцијарне превенције и смањења рецидивизма. Друга област „Нормативни оквир” бави се унапређивањем законодавног оквира за заштиту жртава и санкционисање починилаца. Пре свега, предвиђа се консолидовање постојећих законских решења у циљу боље и шире заштите жртава насиља и у складу са међународним препорукама³³⁾. За судове и тужилаштво предвиђа се препорука за прописивање посебних правила за саслушање (аудио и видео записи) посебно осетљивих оштећених и сведока имајући у виду природу дела како би се заштитиле жртве од излагања секундарној виктимизацији и додатној трауматизацији. Трећа и четврта област се фокусирају на заштиту жртава насиља и унапређивање институционалног одговора кроз професионализоване и специјализоване услуге за жртве насиља. „Мултисекторска сарадња и подизање капацитета органа и специјализованих служби” предвиђа успостављање механизма координације заштите жртава насиља и то путем усвајања Општег и Посебних протокола³⁴⁾ о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама и у партнерским односима, што је реализовано у периоду од 2010. до јануара 2014. године. „Систем мера заштите и подршке жртвама” је четврта и последња стратешка област која указује на неке значајне пропусте у садашњем систему заштите и

33) Закључни коментари о спровођењу Конвенције CEDAW у Републици Србији из 2007. године. У међувремену, у јулу 2013. године Република Србија је поднела други и трећи обједињени извештај Комитету УН-а и примила нове Закључне коментаре о спровођењу Конвенције CEDAW у Републици Србији који позивају на бољу и ефикаснију примену постојећих законских решења (CEDAW/C/SRB/CO/2-3).

34) Публикација која обједињује сет протокола доступна је на: <http://www.rs.unpd.org/content/serbia/en/home/library/poverty/multisectoral-cooperation--institutional-response-to-violence-ag/>

апелује на њихово превазилажење. Наиме, поред предвиђања стандардизације рада сигурних кућа и процене потребних капацитета за Републику Србију, указује на неопходност умрежавања ових кућа са другим органима, службама и организацијама које пружају услуге жртвама насиља. Такође, предвиђа се одређивање и организовање јединственог СОС телефонског броја за територију Републике Србије на који би се пријављивали случајеви насиља и усмеравале жртве на службе помоћи у локалној самоуправи. Та активност подразумева активан приступ на нивоу централне власти у циљу успостављања јединственог броја, али и координацију са постојећим сервисима на локалном нивоу.

Упркос добро развијеним и разрађеним стратешким областима, за ову стратегију није донет пратећи национални акциони план којим би били дефинисани конкретни индикатори за мерење напретка области борбе против насиља над женама, која је основни предуслов за стварање родно равноправног друштва.

Премда су два приказана документа за стратешко планирање у области родне равноправности потекла из сектора социјалне политике, они указују на неопходност координисаног деловања различитих сектора, јер измена родних режима захтева интервенције из различитих надлежности деловања. Како би постигло ефекте, социјално планирање у области родне равноправности мора бити засновано на родној анализи контекста, на међународним стандардима и пропраћено алоцирањем адекватних финансијских средстава за реализацију дефинисаних приоритета.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабовић Марија, *Родне економске неједнакости у компаративној перспективи: Европска унија и Србија*, Secons, Београд, 2010.
- Бабовић Марија, Катарина Гинић и Оливера Вуковић, *Манирање породичног насиља према женама у Централној Србији*, Пројекат „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“ Министарства рада и социјалне политике, Београд, 2010.
- Биљана Бранковић, *Вести из будућности: Истанбулска конвенција и одговорност државе за борбу против насиља над женама?*, Програм Уједињених нација за развој, 2013.
- Green Cowels Maria, James Caporaso and Thomas Risse, *Transforming Europe: Europeanization and domestic change*, Cornell University, 2001.
- Jackson Cecile and Ruth Pearson (ed.), *Feminist Visions of Development. Gender, Analysis and Policy*, Routledge, London, 1998.
- Јарић Весна и Надежда Радовић, *Речник родне равноправности*, друго измењено и допуњено издање, Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2011.

- Кочовић Драгослав, *Социјална политика*, Факултет политичких наука, Београд, 2007.
- Лакићевић Мира и Ана Гавриловић, *Социјални развој и планирање*, Чигоја, Београд, 2008.
- Nowak Maria, *Non si presta solo ai ricchi. La rivoluzione del microcredito*, Einaudi, Torino, 2005.
- Sakiko Fukuda-Parr, *The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas On Capabilities*. *Feminist Economics* 9(2-3): 301-317, Routledge 2003.
- Scott W. Joan, „Gender: A useful Category of Historical Analysis“, *The American Historical Review*, 91:5/ 1986. (1053-1075)
- S. Laurel Weldon & Mala Htun (2013), „Feminist mobilisation and progressive policy change: why governments take action to combat violence against women“, *Gender & Development*, 21:2 (231-247).
- Жене и мушкарци у Србији*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2005.
- Жене и мушкарци у Србији*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2008.
- Жене и мушкарци у Србији*, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2011.

Међународни и домаћи документи

- Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia - CEDAW/C/SRB/CO/2-3
- Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CK (2011) 49final – SANVIO, усвојена у априлу 2011. – CETS. 210.
- Национални акциони план за примену Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1325- жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010-2015), *Службени гласник РС*, 102/2010.
- Национална стратегија за побољшање положаја жена и унапређивање родне равноправности, *Службени гласник РС*, бр. 15/2009.
- Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, *Службени гласник РС*, бр. 27/2011.
- Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације према женама*, Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2009.
- Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима, Закључак Владе Републике Србије број 05: 56-864/2011.
- Посебни протокол Министарства унутрашњих послова Владе РС о поступању полицијских службеника у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским односима, усвојен марта 2013.
- Посебни протокол Министарства рада, запошљавања и социјалне политике Владе РС о поступању центара за социјални рад - органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима, усвојен марта 2013.
- Посебни протокол Министарства здравља Владе РС о поступању у случајевима насиља над женама у породици и у партнерским односима, усвојен 2010.

UN Declaration on social progress and development, 2542 (XXIV), Resolution adopted on the 1782nd plenary meeting 28. October 1969.

Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009.

Закон о избору народних посланика, *Службени гласник РС*, бр. 35/2000.

Закон о изборима за јединице локалне самоуправе, *Службени гласник РС*, 129/2007

Сајтови, фебруар 2014:

The Little Data Book on Gender 2011: <http://issuu.com/world.bank.publications/docs/9780821388815>

Влада Републике Србије: www.srbija.gov.rs

Управа за родну равноправност: www.gendernet.rs

Millenium Development Goals: www.un.org/millenniumgoals/

Human Development Index: <http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi>

Gender Inequality Index: <https://data.undp.org/dataset/GII-Gender-Inequality-Index-value/bh77-rzbn>

Agenda 21: <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>

Muhammed Junus: <http://www.muhammadyunus.org/>

Grameen Bank: www.grameen-info.org

Републички завод за статистику: <http://webrzs.stat.gov.rs>

„Жене и одлучивање на локалном нивоу“ - април 2012: <http://www.gendernet.rs/trpage.php?chapter=35&id=357>

Vesna Jaric

GENDER EQUALITY IN SOCIAL POLICY, SOCAL DEVELOPMENT AND SOCIAL PLANNING

Resume

The initiative for drafting two out of three gender specific policy documents in Serbia has been generated from the social policy sector. Nevertheless, both of the policy documents stressed the need of multi-tectoral approach in addressing such a complex gender inequality issues which are reflected in an uneven distribution of power and resources between the two widest social groups – men and women. Namely, the systemic neglect of potentials and capacities of a wide social group – women – represents one of the major obstacles to development. A brief gender analysis presented in the paper exposed some of the consequences of the gender regimes that put women in less favorable position. The contributing factors may be traced in engendered sector of care which disproportionally imposes on women duties in the sphere of unpaid work, then in high prevalence rates of violence against women, as well as in prevailing traditional and patriarchal gender norms which are reproduced through media images and contents. Social planning in the

field of gender equality must be based on gender analysis in order to fulfill its basic informative function, i.e. to provide basis for informed policy making on which decision makers will be able to strategize on creating coordinated, clearly defined corrective action in order to balance the position of women and men on a benefit of the entire society.

Key words: gender equality, social policy, social development, social planning

* Овај рад је примљен 08. фебруара 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. маја 2014. године.